

METODIKA. KONSULTACIJOS

M. TILCHAS

APIE DIALEKTINIO MĄSTYMO ĮGŪDŽIŲ UGDYMĄ *

I

Mokymo procese, kurį reikia suprasti kaip tam tikrų žinių įgijimo, sugebėjimų plėtojimo bei komunistinio auklėjimo kompleksą, vis didesnę reikšmę įgyja studentų dialektinio-materialistinio mąstymo įgūdžių ugdymas. Toks mąstymas svarbus studento asmenybės formavimuisi.

Dialektinis-materialistinis mąstymas yra nuolat augantis studentų sugebėjimas savarankiškai, sąmoningai, kūrybiškai, iš marksistinės-lenininės pasaulėžiūros pozicijų analizuoti socialinius procesus ir reiškinius bei spręsti specialias mokslų problemas (studijavimas kaip pažintinė veikla, pažintinis aktyvumas).

Pažinimas, pažintinė veikla — tai giliai dialektinis procesas (kognityvaus realybės įsisavinimo procesas). Filosofijos požiūriu dialektinis mąstymas — tai sąmoninga subjektyvi dialektika, kurios aukščiausia pakopa yra mokslinis dialektinis (dialektinis-materialistinis) mąstymas, mąstymo dėsnų pažinimas ir jų panaudojimas pažinimo procese (dialektinė logika kaip mokslas) ¹.

Svarbiausi, jau marksizmo-leninizmo klasikų atrasti ir bendrais bruožais suformuluoti, pažintinės veiklos dialektiniai dėsniai yra šie:

- 1) pažinimo raidos nuo reiškinio suvokimo prie esmės suvokimo dėsnis,
- 2) pažinimo kilimo nuo abstraktybės prie konkretybės dėsnis,
- 3) loginio ir istorinio aspektų vienybės žmonijos pažintinėje veikloje dėsnis.

Mokymo ir studijavimo procesas turi remtis šiais bendrais dėsniais.

Studijavimas universitetuose ir aukštosiose mokyklose yra kūrybiškos pažintinės veiklos procesas. Metodikos požiūriu pirmiausia tai pasiekama pažinimo užduotis formuluojant kaip problemas (problemų užduotys). O pats studijavimo procesas turi sudaryti grandinę užduočių, kurias studentai privalo aktyviai spręsti. Čia taip pat labai svarbu taikyti ir tuos tyrimo metodus, kurie didaktiškai dar nesuformuluoti.

Filosofijos ir psichologijos požiūriu protinė veikla yra „atspindėjimas ne kaip pasyvus reprodukuojimas ar kontempliavimas, o kaip akty-

* Straipsnis parašytas specialiai „Problemoms“. Iš vokiečių kalbos vertė T. Sodeika.

¹ Plg. Zur Entwicklung des dialektisch-materialistischen Denkens der Schüler. Hrsg. von H. Werms.— Berlin, 1976, S. 16.

vus poveikis" (J. Lompšeris). Protinės veiklos tipų, kuriuos dialektiškai-materialistiškai mąstantis studentas turi įvaldyti ar įsisąmoninti, yra labai daug. Tačiau, kaip parodė H. Vermzas, juos galima redukuoti į keletą pagrindinių tipų, kurių visuma bei objektyvi vienybė ir nulemia dialektinio-materialistinio mąstymo įgūdžių ugdymo procesą. Pirmaisiais studijų metais ypatingą dėmesį reikia skirti **perėjimui** nuo vidurinės prie aukštosios mokyklos, kaip **tapimo ir jo rezultato** dialektikai.

Kiekvienas perėjimas — tai konkretus procesas, daugelio tendencijų vienybė, taip pat būtinybės ir galimybės vienybė. Tad aukštosios mokyklos dėstytojas privalo tęsti, gilinti ir plėsti 11—12 klasėse pradėtą dialektinio-materialistinio mąstymo ugdymo procesą.

Čia, pavyzdžiui, būtini²:

- 1) reiškinių **analizavimas** (kartu juos sintetinant, abstrahuojant ir apibendrinant):
 - įvykių bei procesų erdvėje ir laike suvokimas;
 - priežasties ir pasekmės nustatymas;
 - vystymosi prieštaravimų pažinimas;
 - vystymosi tendencijų suvokimas;
 - klasinių bei pažangos priešų ideologijos pažinimas;
- 2) reiškinių **lyginimas** (kaip svarbiausia protinė veikla empiriniams ir teoriniams apibendrinimams gauti bei klasifikuoti):
 - dviejų ar daugelio įvykių, reiškinių, procesų priešpriešinimas bei analizavimas ar sintetinimas tam tikru iš anksto duotu ar pačių sukurtu požiūriu;
 - lyginimas atsižvelgiant į įvairius abstraktumo laipsnius;
 - esminių savybių suvokimas bei bendrų ar skiriamųjų požymių išskyrimas;
- 3) **objektyvaus sąryšio ir dėsingumų atskleidimas** visuomenės raidoje, gamtoje ir žmogaus mąstyme, pavyzdžiui:
 - visuomenės raidos kaip ekonominių formacijų objektyvaus atsiradimo, augimo ir išnykimo proceso atskleidimas (ir polemika su buržuazinėmis bei reformistinėmis koncepcijomis, pavyzdžiui, pseudosąvokos „demokratinis socializmas“ kritika);
 - visuomenės raidos svarbiausių varomųjų jėgų atskleidimas (gamybinės jėgos ir gamybiniai santykiai, liaudies masių vaidmuo, klasių kova, revoliucijos, politinė-moralinė liaudies vienybė);
 - objektyvaus sąryšio tarp ekonominių, politinių, socialinių bei kultūrinių-ideologinių reiškinių atskleidimas ir t. t.;
- 4) tam tikrų reiškinių **vertinimas** klasiniu požiūriu, kaip antai:
 - ne tik racionalių žinių, bet ir pozityvios emocinės nuostatos įgijimas;

² Čia mes pateikiame (kiek pakeitę) H. Vermso (žr. anksčiau cituotą veikalą, p. 16 ir toliau) tyrinėjimų rezultatus. Mūsų nuomone, ši apžvalga turi padėti dėstytojams ir studentams aprėpti svarbiausių protinės veiklos tipų ir jų efektyvumo visumą.

- visų svarbiausių reiškinių partinis-klasinis vertinimas pirmiausia istorijos pažangos požiūriu („kam tai naudinga?“);
 - liaudies masių, darbininkų klasės interesų gynimas, nepakantumas reakcijai ir priešiška ideologijai (socialistinio patriotizmo ir proletarinio internacionalizmo vienybė);
 - aktualių politinių įvykių klasinis vertinimas;
- 5) išvadų iš analizuotų reiškinių darymas, pavyzdžiui:
- įgytų žinių pritaikymas naujoms (istorinėms bei aktualioms) situacijoms ir reiškiniams;
 - vystymosi linijų išvedimas, remiantis atitinkamais dėsningumais, pritaikant juos aktualiai politinei situacijai ir ateities tendencijoms atpažinti;
 - užduočių sau suformulavimas ir vykdymas remiantis analizuotais reiškiniams;
 - galutinių išvadų, kaip įgyvendinamų (per žemų ir per aukštų reikalavimų problema) **direktyvų** (žinojimo, galėjimo ir įsitikinimo vienybė), tikslus formulavimas.

Pateikta apžvalga rodo, kad, ugdant dialektinį-materialistinį mąstymą, visų pirma reikia atsižvelgti į svarbiausių protinių sugebėjimų objektyvią **šąsąją**. Ši šąsąja išryškėja nagrinėjant tokias protinės veiklos rūšis, kaip analizavimas, lyginimas, dėsningumų atskleidimas ir partinis-klasinis reiškinių vertinimas.

Todėl filosofijos požiūriu galima sakyti, kad moksliniam pažinimui būdingas griežtas vadovavimasis dialektikos dėsniais ir principais (dialektinė logika); tai ypač išryškėja mokslškai analizuojant ir grindžiant sąvokos teoriją (sąvokos sudarymas, sąvokos perteikimo ir įsisąmoninimo procesas).

Sąvokų vartojimas, kaip ir jų perteikimas bei įsisąmoninimas, filosofijos seminaruose užima svarbią vietą. Šis darbas pirmiausia yra pažintinė veikla, tad čia kyla ir **turinio** problema. Dažnai komplikuočių politinių-ideologinių, socialinių, ekonominių bei dvasinių-kultūrinių situacijų supratimas suponuoja griežtą sąvokų vartojimą.

Gnoseologiniu ir metodologiniu požiūriu, mokslinis sąvokų vartojimas kelia tam tikrus turinį ir didaktinę-metodinę pusę liečiančius reikalavimus marksizmo-leninizmo pagrindų studijavimo eigai, ypač seminarams ir pratyboms. Reikia pažymėti, kad, tik turint tvirtas dialektinio ir istorinio materializmo (ir apskritai marksizmo-leninizmo) žinias, sąvokų vartojimas gali būti griežtai mokslinis ir didaktiniu požiūriu vertingas.

Studentas privalo išmokti sudarinėti sąvokas ir jas taisyklingai vartoti. Sąvokų perteikimo ir įsisąmoninimo procesas yra bet kokie pažinimo proceso dalis. V. Leninas rašė apie tai: „Pažinimas yra gamtos atspindėjimas žmogaus sąmonėje. Bet tai yra ne paprastas, ne betarpiškas, ne vientisas atspindėjimas, bet eilės abstrakcijų, sąvokų, dėsnų etc. formavimosi, susidarymo procesas, ir šios sąvokos, šie dėsniai etc. <...> ir *apima* — sąlyginai, apytikriai — universalinį amžinai judančios ir besi-

vystančios gamtos dėsningumą. Čia iš tikrųjų, objektyviai yra trys = 1) gamta; 2) žmogaus pažinimas = žmogaus *smegenys* (kaip aukščiausias tos pačios gamtos produktas) ir 3) gamtos atspindėjimo žmogaus pažinime forma, ši forma ir yra sąvokos, dėsniai, kategorijos etc. Žmogus negali pilnai apimti = atspindėti = atvaizduoti *visos* gamtos, jos „betarpiško vientisumo“, jis gali tik *amžinai* prie to artėti, kurdamas abstrakcijas, sąvokas, dėsnius, mokslinį pasaulio vaizdą ir pan.“³

Taigi, sąvokos (kategorijos) yra objekto analizės rezultatas. Jos sudaro pakopas, leidžiančias šį objektą vis geriau pažinti, taip pat supuoja ir plačią protinę veiklą (pažintinę veiklą, pažintinį aktyvumą). Pažinimo procese būtina sudarinėti sąvokas. Tai plaukia iš šių dviejų aspektų:

1. Neanalizuojant objekto, nefiksuoiant sąvokų (kaip pažinimo mazgų), remiantis atskiromis jo pusėmis, neįmanoma pasiekti aiškaus ir konkretaus objekto vaizdinio.
2. Sąvokos atlieka svarbų vaidmenį ir objekto dėsnių atskleidime, nes žmogaus pažinimas nėra paprastas, tiesioginis jų atspindys.

Studentų, studijuojančių marksizmo-leninizmo pagrindus, susipažinimas su marksistinės-lenininės filosofijos sąvokų sistema yra svarbi dialektinio-materialistinio mąstymo įgūdžių įgijimo sąlyga.

II

Metodikos klausimų negalima spręsti subjektyviai. Juos reikia spręsti remiantis objektyviais reikalavimais, kuriuos kelia marksizmo-leninizmo mokymo programa.

Metodikos tyrinėjimai turi vykti šiomis trimis pagrindėmis kryptimis⁴:

- Pirma**, pagrindų tyrinėjimai, apimantys šių problemų studijavimą:
- sukūrimas teorijos, apimančios detalesnį dalyko apibrėžimą: „Dialektinio ir istorinio materializmo mokymo bei studijavimo metodika“;
 - planingas kitų mokslo šakų pasiekimų panaudojimas, ypač aukštosios mokyklos pedagogikos ir pedagoginės psichologijos, taip pat marksistinės-lenininės mokymo teorijos;
 - marksizmo-leninizmo pagrindų studijavimo trijų kursų **vienybės** ir jų specifikos klausimai;
 - marksizmo-leninizmo pagrindų studijavimo įtaka profesiniam orientavimui (profesinė etika) ir kt.

Antra, tyrinėjimai, didinantys studijų intensyvumą bei tiesioginį mokymo ir studijavimo proceso efektyvumą. Tai nedideli studentų optima-

³ *Leninas V. I.* Raštai.— V., 1960.— T. 38, p. 168.

⁴ Žr. *Berger A.* Zur Entwicklung von Hochschulmethodiken.— Der Hochschulwesen. Teil: Aus Theorie und Praxis der Hochschulpedagogik, Heft 1/1977, S. I—XI.

lių galimybių tyrinėjimai, kurie padeda geriau suvokti dabartinę studijavimo situaciją, geriau panaudoti žinių perėmimo procesui palankesnes struktūras bei išvengti neigiamų pašalinių poveikių (pvz., mokantis iš naujų vadovėlių, dažnai pamiršamas marksizmo-leninizmo klasikų veikalų studijavimas).

Trečia, įtvirtinimas tyrimo procesu, ypač liečiančių žinių perėmimą bei studentų mokymąsi, t. y. jų pagrindinę veiklą.

Remiantis šiomis trimis metodikos tyrimo kryptimis, reikia pabrėžti kai kuriuos dalykinius bei metodinius „Marksizmo-leninizmo pagrindų studijavimo“ mokymo programos aspektus. Pirmiausia tai:

a) **įsitikinimų formavimas**, studijuojant marksizmo-leninizmo pagrindus. Čia svarbu atsižvelgti į darbininkų klasės revoliucinės pasaulėžiūros propagandos lenininius principus (studentas kaip marksizmo-leninizmo propagandistas) ir į pagrindų, ypač dialektinio ir istorinio materializmo kurso, studijavimo reikšmę profesinei etikai. Pavyzdžiui, studentas, besirengiantis tapti mokytoju, kaip būsimas pedagogas, privalo matyti savo atsakomybės reikalavėnčioje profesijoje galimybę ugdyti sugebėjimus ir dalyvauti visuomenės istoriniame kūrime. Tai giliai filosofinė problema! Savo straipsnyje „Jaunuolio apmąstymai renkantis profesiją“ Karlās Marksas rašė: „Pagrindinis motyvas, kuriuo privalome vadovautis, pasirinkdami profesiją, yra žmonijos gerovė, mūsų pačių tobulėjimas. Be abejo, abu šie interesai gali būti vienas kitam priešiški ir vienas turi kitą nugalėti, bet žmogaus prigimtis yra tokia, kad jis gali pasiekti tobulybės tik tuomet, kai jis dirba savo aplinkos labui, tobulumui <...>. Jei mes pasirinkome profesiją, kurioje galime labiausiai pasitarnauti žmonijai, jokie sunkumai negali mūsų palenksti, nes tai tik auka už visus: tada mes patiriame ne skurdą, ribotą, egoistinį pasitenkinimą, o mūsų laimė priklauso milijonams“⁵;

b) **žinių įsisąmoninimo proceso realių dėsningumų atskleidimas**, studijuojant marksizmo-leninizmo pagrindus, pagrindinių protinių sugebėjimų formavimas, ugdymas ir įtvirtinimas (apie tai žr. I dalį). Sunkumai, su kuriais susiduria moksleiviai ir studentai, perimdami žinias, dažnai kyla iš mokymo ir studijavimo proceso nepakankamo filosofinio-gnoseologinio pagrindimo. Tad svarbu, kad būtų naudojamos labai efektyvios, modernios racionalaus pažinimo formos;

c) tyrimai, **kaip pereinama nuo tam tikrų veiklos formų ar tipų prie kitų**, kai studijas pradeda vidurinių mokyklų absolventai. Čia svarbu atsižvelgti ir į marksizmo-leninizmo pagrindų mokymo programos principų teorinį-metodologinį pagrindimą, t. y. studentų protinio aktyvumo, įsisavinant marksizmą-leninizmą, didinimo gnoseologinį-metodologinį aspektą;

d) **metodologinių principų reikšmė** mokymo ir studijavimo proceso formavimui;

⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 40, с. 7.

e) polemikos su įvairiomis buržuazinės ideologijos atmainomis metodologinės problemos.

Išdėstytas problemas iliustruosime dviem pavyzdžiais.

Veikla orientuoja studijas taip, kad dialektinio ir istorinio materializmo studijavimo bei mokymo metodika garantuotų mokslinį klausimų kėlimą pereinamajame procese: vidurinė mokykla — universitetai bei aukštosios mokyklos, taip pat objektyvų turimų žinių ir sugebėjimų įvertinimą. Tai ypač svarbu planingai ugdant pagrindinius protinius sugebėjimus (žr. I dalį). Kaip jau buvo pabrėžta pirmoje dalyje, pirmaisiais studijų metais reikia toliau planingai ir sistemingai vystyti bei gilinti sugebėjimus, kad jie pasiektų tokį lygį, kuris būtinas studijuojant aukštojoje mokykloje. (VDR dialektinio ir istorinio materializmo kursas baigiamas pirmaisiais studijų metais.)

Antras pavyzdys. Šiuo metu VDR pedagoginėje literatūroje vyksta plati diskusija dėl didaktikos principų, kurie (didaktika) turi būti vertinami iš marksizmo-leninizmo pagrindų studijavimo metodikos pozicijų:

1. Šių principų reikšmė didėja, sąmoningai ir planingai formuojant socialistinės visuomenės procesus (žr. penktojo VDR filosofų kongreso nutarimus), taip pat ir mokymąsi bei studijas.

2. Pedagoginėje literatūroje yra pasiūlymų dėl dėstymo ir aiškinimo didaktinių principų, kuriuos filosofiniu požiūriu reikia vertinti labai kritiškai. Tačiau gnoseologiniu-metodologiniu požiūriu vargu ar galima priartinti šitokiems variantams, kurie **principus** prilygina **taisyklėms** ir kurie marksizmo-leninizmo pagrindų studijavimo metodikos svarbiausio principo — **komunistinio partiškumo ir griežto moksliskumo vienovės** — nepriskiria prie didaktinių principų sistemos.

Komunistinio partiškumo ir griežto moksliskumo vienovė yra sąmoningai taikomas lenininis komunistinės propagandos principas. Jis išreiškia objektyvią tiesą ir atvirą pasisakymą už marksizmą-leninizmą. Todėl šio principo negalima atsisakyti pagrindų studijavimo metodikoje. Pabrėžiant svarų V. Lenino įnašą į šio principo pagrindimą (pirmiausia turint galvoje jo negailėstingai kritikuotas tariamo prieštaravimo tarp moksliskumo ir partiškumo, tarp mokslo ir ideologijos teorijas) šis principas vadinamas lenininis.

Šį aspektą pabrėžiame dar ir todėl, jog, studijuojant marksizmo-leninizmo pagrindus, svarbu pasiekti, kad polemika su visomis buržuazinės ideologijos apraiškos formomis būtų kuo aukštesnės kokybės. Griežtai moksliskas ir partinis vertinimas, puolamoji ir įtikinamai argumentuota polemika padeda demaskuoti buržuazinės ideologijos mėginimus paneigti, suklastoti arba užtušuoti (manipuliacijos problema) tokius faktus, kaip:

- visuomenės pažangos varomosios jėgos,
- visuomenės vystymosi objektyvūs dėsniniai,

- darbininkų klasės, kaip vadovaujančios socialinės jėgos mūsų epochoje, vaidmuo ir pobūdis,
- asmenybės istorinė vieta socialinėse socializmo, komunizmo ir kapitalizmo sistemose,

manipuliuoti vėlyvojo kapitalizmo visuomenės darbo žmonių sąmone ir vykdyti ideologines diversijas prieš socialistines šalis.

Todėl studijos turi apimti ir buržuazinės ideologijos kritikos klausimus.